

УДК 37.013:39

Паламарчук Л.Б.,

професор кафедри теорії та історії педагогіки

Гуманітарного інституту

Київського університету імені Бориса Грінченка,

кандидат педагогічних наук, професор

ЕТНОПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ У ТВОРЧОСТІ К.Д. УШИНСЬКОГО

У статті розкрито основні етнопедагогічні ідеї К.Д. Ушинського, його концепції розвитку школи. Висвітлено принципи науковості, народності, моральності у навчально-виховному процесі, що вже стали класичними, які сьогодні сприяють розвитку сучасної педагогічної науки та практики.

Ключові слова: етнопедагогічні ідеї, народність, моральність, науковість, народна педагогіка, етнопедагогіка, навчання, виховання.

Усі видатні педагоги минулого і сучасного
досягли наукового злету завдяки тому,
що свою педагогічну творчість
будували на ґрунті народної педагогіки.

Мирослав Стельмахович

Постановка і обґрунтування актуальності дослідження.

Плідна педагогічна творчість видатного вченого Костянтина Дмитровича Ушинського, за висловом Мирослава Стельмаховича [1, 6], будувалася саме на ґрунті народної педагогіки. К. Ушинський був першим, хто зрозумів її силу та велич і поклав в основу своєї педагогічної теорії.

Славне ім'я великого педагога посідає особливе місце у вітчизняній та світовій педагогічній літературі. Нині вже стали класичними його концепції розвитку школи, запровадження принципів науковості, народності, моральності у навчально-виховному процесі. Вони сприяють розвитку й сучасної педагогічної науки. Адже ідеї вченого щодо розвивання розумового потенціалу дітей, використання досвіду народу з питань навчання та виховання молоді, внесення наукового пізнання в усі сфери людського життя є важливими і сьогодні. Як ніхто із педагогів, К.Д. Ушинський розкрив роль людини у соціальному, науковому та технічному прогресі суспіль-

ства, довів, що правильне виховання сприяє розвитку фізичних, інтелектуальних та моральних сил людини. Він стверджував, що прогрес суспільства можливий лише за умови організації цілеспрямованого виховання молодого покоління.

Вивчення безцінної спадщини К.Д. Ушинського в наш час є актуальним з точки зору педагогічного пізнання, розвитку педагогічної науки та етнопедагогіки зокрема. Сучасними й актуальними є його ідеї, думки, досвід. Хоча вчений і не опублікував окрему роботу з етнопедагогіки, проте всі його педагогічні дослідження базуються на ідеях народної педагогіки, зокрема на ідеалі чеснот народу. Це, насамперед, милосердя, чуйність, гуманність, скромність, працьовитість, совість, доброта, обов'язок і відповідальність.

Основою педагогічних переконань К.Д. Ушинського були народні знання і його багатющий педагогічний досвід. Це надихало вченого, зорієнтовувало на пропаганду у своїй творчості ідей виховання дітей в родині, в любові до рідних, поваги до старших, готовності прийти на допомогу, дбайливого ставлення до природи. У педагогічній лабораторії К.Д. Ушинського відбувалася апробація його поглядів та ідей щодо розвитку особистості дитини, її громадянськості та морального виховання, що сьогодні є актуальним і для нашої спільноти й держави у цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній вітчизняній педагогічній науці та практиці проблемі вивчення творчої спадщини К.Д. Ушинського приділяється значна вага. Адже його погляди на національну педагогіку, національне виховання, необхідність враховувати національну психологію, характер, світогляд учнів у процесі їх навчання та виховання залишаються класичними у вітчизняній педагогіці та практиці й до сьогодні. Етнопедагогічні ідеї його спадщини закладені у навчальних курсах сучасних педагогічних закладів із історії педагогіки, загальної педагогіки, етнопедагогіки, етнопсихології, педагогічної майстерності, педагогічної творчості тощо.

До наукового доробку К. Ушинського в контексті розкриття проблеми виховання підростаючих поколінь на основі етнокультурних традицій зверталися у свої дослідження такі вітчизняні вчені, як: С. Чавдаров, Л. Березівська, О. Вишневський, Г. Воробей, М. Грищенко, Б. Кобзарь, О. Кузик, В. Кузь, І. Лебідь, С. Литвинов, О. Мазуркевич, Л. Маєвська, В. Мосіяшенко, Н. Мещеря-

ков, Р. Осипець, Л. Паламарчук, М. Рибаків, Ю. Руденко, О. Сухомлинська, Д. Тхоржевський, М. Чепіль, М. Стельмахович, М. Сметанський, В. Терлецький, Г.Філіпчук, Н. Чернуха, П. Щербань та ін.

Так, у своїй роботі В. Мосіяшенко стверджує, що для сучасної етнопедагогіки мають особливе і визначальне значення три принципові настанови К.Д. Ушинського:

- 1) народ має свою особливу характеристичну систему виховання;
- 2) у душі людини риса національного корениться глибше за інші;
- 3) виховні ідеї кожного народу сповнені національним більше, ніж будь-що інше [2, 6–7].

Більшість учителів, використовуючи педагогічну спадщину вченого під час навчання сучасних школярів, наголошують, що етнопедагогічні ідеї та традиції, про які писав відомий педагог у своїх творах, допомагають зробити процес навчання в школі цікавим та результативним, а його гуманістичні погляди нікого не залишають байдужими. Аналізуючи сучасний шкільний педагогічний досвід, можна засвідчити, що сьогодні молодий учитель потребує матеріалів та рекомендацій про розкриття ідей К.Д. Ушинського, висвітлення його творчості, впровадження її на конкретних уроках. Про це свідчать виступи вчителів, їхні публікації, запити тощо. За таких умов актуальність дослідження спадщини К.Д. Ушинського є незмінною.

Формування мети та завдань статті. Дослідження досвіду роботи вітчизняних учителів дають нам можливість дійти висновку, що вивчення педагогічної спадщини К.Д. Ушинського є актуальним сьогодні не лише в теоретичному, а й у практичному аспекті. Шкільна практика потребує конкретних рекомендацій та методичних пропозицій, а також упровадження ідей спадщини великого українського вченого-педагога.

Зміст статті, на нашу думку, сприятиме збагаченню теоретичного, методичного і практичного аспекту ознайомлення із педагогічною спадщиною вченого, його етнопедагогічними ідеями.

Виклад основного матеріалу. Педагогічна спадщина К.Д. Ушинського завжди перебувала в центрі уваги педагогічної спільноти на етапі становлення української держави та націо-

нальної школи. Як і класики зарубіжної педагогіки, вчений наголошував на необхідності брати до уваги у навчально-виховному процесі національну сутність, особливість характеру кожної дитини, що здебільшого передається від батьків. К. Ушинський вважав, що такі спадкові засади є природним ґрунтом для національної психології, національного характеру і національного світогляду і «служать найміцнішою основою виховання особистості».

Перебуваючи в країнах Європи й вивчаючи їх педагогічний досвід, вчений звернув увагу на те, що вже протягом кількох століть педагогічна наука спрямовується на виховання людини як представника свого народу, нації, який розвиває і зміцнює свою національну державу.

Основну мету виховання, згідно з українською народною педагогікою, К. Ушинський убачав у тому, щоб навчити кожного бути людиною. Учений-педагог розкрив теоретичні засади майбутнього в національній системі виховання, з'ясував принципи діяльності загальноосвітньої народної школи. Слід зазначити, що К. Ушинський вимагав передати справу народної освіти в руки самого народу. Навіть такий чинник, як різноманіття народної культури, педагогічний досвід, підходи до виховання здатні сприяти гармонійному існуванню усіх складових етнокультури, продуктивному діалогу з іншими культурними світами. К.Д. Ушинський з цього приводу зауважує, що «будь-яка жива історична народність є найпрекраснішим творінням Божим на землі, вихованню ж залишається лише зачерпувати із цього багатого, чистого джерела» [4, 146].

Неодноразово вчений зазначав, що народ створив національну мову, національну поезію, національну літературу. З цього приводу він висловлює свою думку у статті «Рідне слово»: «Мова народу – кращий, нев'янучий і вічно квітучий цвіт усього його духовного життя, яке починається далеко за межами історії,... весь слід свого духовного життя народ дбайливо зберігає у народному слові,... цей незвичайний педагог – рідна мова – не тільки навчає багато чого, а й навчає напрочуд легко, за якимсь недосяжно полегшеним методом». І далі: «Мова, створена народом, розвиває в духові дитини здібність, яка народжує в людині слова і відрізняє людину від тварини: розвиває дух» [5, 109–121]. У «Рідному

слові» К.Д. Ушинський пропонує курс початкового навчання для дітей 8–10-річного віку. Першочергове і головне завдання – навчити дітей свідомо володіти рідною мовою з перших днів навчання. Учений переконував, що рідна мова – найважливіший вияв народності, на основі якої, спираючись на релігію (православ'я), будується вся система навчання. Тільки народ облаштовує свою школу і розпоряджається нею. Ця думка пронизує усі статті К.Д. Ушинського.

Отже, мова як найповніший і найправильніший літопис духовного, багатовікового життя народу є одночасно і найбільшим народним наставником, який навчав ще з тих часів, коли не було ні книг, ні шкіл, і продовжує навчати до сьогодні. Засвоюючи рідну мову, дитина разом з нею, як з молоком матері, отримує усі надбання свого народу, увесь його багатовіковий досвід. Саме вона дає розуміння природи рідного краю краще за будь-якого фахівця, характеру людей, що її оточують; суспільства, в якому живе дитина; історії народу та його прагнень. Рідне слово знайомить дитину з народною творчістю, звичаями та традиціями, дає осмислення логічних понять і філософських поглядів так, як це не зробив би жоден філософ.

Основою вчення педагога про рідну мову як найважливіший предмет шкільної освіти став принцип народності виховання. Народність виховання і народність школи К.Д. Ушинського зумовлювали вимогу демократизації освіти, її узгодження з інтересами й потребами народу. З принципом народності було тісно пов'язане і вчення К.Д. Ушинського про працю як головний фактор виховання, бо останнє – це цілеспрямований процес формування «людини в людині». Адже основним завданням народної педагогіки завжди була підготовка дитини до життя та праці. Саме тому в умовах сьогодення набуває актуальності і стаття К. Ушинського «Праця в її технічному і виховному значенні». У ній учений розглядає вищезначене питання в трьох аспектах: екологічному, філософському і педагогічному. Зокрема, він зазначає: «Невільна праця не тільки не підносить морально людину, але зводить її на ступінь тварини. Праця тільки й може бути вільною, якщо людина сама береться до неї з усвідомленням її необхідності; праця вимушена, на користь іншого, руйнує людську особистість того, хто трудиться, або, точніше сказати, працює» [6, 8–26].

Пізнаючи закони людського розвитку, педагог (учитель), за переконанням К.Д. Ушинського, стає справжнім творцем особистості дитини. Тому виховання є мистецтвом – «мистецтвом найширшим, найскладнішим, найвищим і найнеобхіднішим з усіх мистецтв».

У педагогічній спадщині К.Д. Ушинського знаходимо цінні ідеї щодо значення народної педагогіки у становленні носія етнокультури освітнього простору. Основним методологічним принципом заснування національної школи він визначає народність у суспільному вихованні як спадкову властивість людини. Вчений переконаний, що кожен народ має право на школу рідною мовою, що ґрунтується на народних традиціях.

Таким чином, К. Ушинський доходить таких висновків:

- загальної системи народного виховання для всіх народів немає ні в теорії, ні на практиці;
- у кожного народу є своя національна система виховання, а тому запозичення виховних систем одним народом у іншого є неможливе;
- досвід у справі виховання є дорогоцінною спадщиною для всіх народів, але в тому розумінні, в якому досвід всесвітньої історії належить усім народам;
- науку не треба плутати з вихованням, вона загальна для всіх народів; але не для всіх народів і не для всіх людей становить мету і результат життя;
- громадське виховання не може самостійно вирішувати питань життя, «не веде за собою історії, проте йде слідом за нею»;
- «громадське виховання тільки тоді буде дієвим, коли його питання стануть громадськими питаннями для всіх і сімейними питаннями для кожного»;
- збудження громадської думки у справі виховання – основа його розвитку [8, 109].

Вчений твердо вірив у могутні творчі сили народу. Він зазначав: «Виховання, створене самим народом і засноване на народних основах, має ту виховну силу, яка відсутня в найкращих виховних системах, що побудовані на абстрактних ідеях або запозичені в іншого народу... Тільки народне виховання є живим органом в історичному процесі розвитку народу» [9, 161]. За К.Д. Ушинським, мета народної (національної) школи – підготовка молодого покоління до

життя у цьому суспільстві. Педагог-науковець прагне довести, що суспільне виховання тільки тоді дає бажані результати, коли враховує національні особливості. Він констатує, що у результаті етногенезу кожен народ створює власну систему виховання, ефективність якої забезпечується дотриманням принципу природовідповідності та здатністю зберігати в інтересах саморозвитку етносередовище. Етнокультура як самоорганізуюча педагогічна система відповідає потребам нації і розвивається як на основі взаємодії загальнонародного і етнокультурного середовища, так і внаслідок впливу на цю взаємодію маргінальних і проміжних явищ у системі загальної культури.

Етнічна (народна) педагогіка своїм корінням сягає у далеке минуле, зберігає досвід багатьох поколінь, виховуючи їх на кращих народних традиціях. Немає таких питань виховання, які не знайшли б відображення в етнокультурі. З цього приводу К. Ушинський зазначає, що з оригінальними педагогічними ідеями, шедеврами народної педагогіки, з педагогічним генієм народу ніхто не може змагатися [10, 300].

Етнопедагогіка як наука вивчає та систематизує теоретико-методологічний і методичний інструментарій, вироблений конкретним етносом протягом історії його розвитку, що сприяє забезпеченню цілеспрямованого відтворення етнокультурної інформації та якостей особистості, значущих для даної спільноти. У етнопедагогіці виділяють два важливих розділи: національний зміст і етнічно зумовлені методи виховання. До першого належать власне етнокультура і загальнолюдські знання, що розглядаються в її ракурсі; до другого – методичне забезпечення, що дозволяє оптимально враховувати психологічні особливості сприйняття і мислення представників спільноти.

Оскільки у реальному житті загальнолюдське проявляється в національній формі, то й загальнолюдська культура не існує поза межами національної: чим ширше й глибше йде розвиток національної культури, тим вищий рівень її диференціації і складніший процес засвоєння елементів культури новими поколіннями [7, 66]. У сучасних умовах прогрес народів уже не може бути забезпечений лише за рахунок їх саморозвитку, а доповнюється взаємодією з іншими спільнотами. У зв'язку з цим етнічна (народна) педагогіка змушена розвиватися в умовах природної акультурації і формувати

в автохтонного населення не лише національну самосвідомість, а й надсвідомість метаєтнічної спільності. Закономірності, принципи, методи цього процесу досі не мають належного наукового обґрунтування, недостатньо розроблені й категорії народної педагогіки, критерії ефективності її саморозвитку у відношеннях «етнос–особистість» і «етнос–культура».

Ще у свій час К.Д. Ушинський розкривав взаємозв'язок між народною педагогікою та педагогічною наукою. Він зазначав, що педагогічна наука будується на засадах народної педагогіки, вбирає все найкраще з неї, є її органічним продовженням; а народна педагогіка як частина педагогічної науки відображає її погляди, реалізує особливості змісту й засобів впливу етнічного середовища (природного та соціального) на формування й розвиток особистості. Адже виховання – головна функція етноспільноти, яке, за визначенням самого К.Д. Ушинського, покликане відтворювати, розвивати і передавати новим поколінням культурно-історичний досвід народу. Як категорія етнографічна виховання має збирати та зберігати факти, способи, ідеї творчого вияву спільноти для передачі новим поколінням. Як соціальна категорія виховання здійснюється в народі і самим народом. Із зникненням народу зникає і народне виховання, тому народ оберігає себе від асиміляції. Створюються умови для самостійного розподілу людей на вихователів і вихованців. Як категорія педагогічна народне виховання становить етнопедагогічну систему, що об'єднує природну самоорганізацію народу з координацією виховних зусиль, структурних і функціональних елементів цієї системи з метою самовідтворення, збереження і розвитку способу буття спільноти, цінностей етнокультури та передачі етнічних і загальнолюдських якостей новим поколінням [7, 70].

У системі народного виховання спостерігається нестандартне поєднання спонтанних, самоорганізуючих факторів з організованим процесом етнізації населення. К.Д. Ушинський визначив їх як свідомі і підсвідомі фактори виховання, а координатором педагогічної взаємодії він вбачає сам народ [11, 18]. Провідною ідеєю народного виховання, за К.Д. Ушинським, є гармонія зусиль природи, суспільства і культури у забезпеченні розвитку людини, її творчого потенціалу.

Висновки. Протягом свого життя К.Д. Ушинський прагнув зробити духовним надбанням людей усі ті цінності, які створив

трудоий народ протягом століть. Великий педагог стверджував, що школа і виховання повинні насамперед будуватися відповідно до особливостей і потреб свого народу, своєї держави, покладатися на педагогічний геній свого народу. Він був переконаний, що у кожного народу існує своя особлива національна система виховання, що кожен народ повинен у цій системі випробовувати власні сили. К. Ушинський наголошував: «Виховання, створене самим народом і побудоване на народних основах, має ту виховну силу, якої немає в найкращих системах, побудованих на абстрактних ідеях або запозичених в іншого народу». Вчений стверджував, що кожен народ повинен мати свій ідеал людини, і вимагати від виховання його втілення. Цей ідеал у кожного народу відповідає його характеру, визначається його суспільним життям, розкривається разом з його розвитком. Він радив передати справу народної освіти в руки самого народу. Ідеї про національну школу, використання педагогічного генія народу й сьогодні зберегли свою актуальність і новизну. Адже вони підпорядковані благородній і гуманній меті – відродженню нашої духовності, стабільності нашої держави.

Долучаючись до вивчення творчої спадщини К.Д. Ушинського, розумієш, що це є цінний науковий педагогічний матеріал, який не втратив своєї актуальності і до сьогодні. Тому, досліджуючи його доробок, наступні покоління вчених зможуть знайти в ньому те, що допоможе проаналізувати в майбутньому педагогічну ситуацію, суспільні умови та життя людей.

Джерела

1. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка / М.Г. Стельмахович. – К. : ІЗМН, 1997. – С. 6.
2. Мосіяшенко В.А. Українська етнопедагогіка : навч. посіб. / В.А. Мосіяшенко. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – С. 6–7.
3. Мосіяшенко В.А. Українська етнопедагогіка : навч. посіб. / В.А. Мосіяшенко. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – С. 146–147.
4. Ушинский К.Д. Вопросы о народных школах / К.Д. Ушинский // Собр. соч. : в 6 т. – М. : Педагогика, 1988. – Т. 2. – С. 73–80.
5. Ушинский К.Д. Родное слово / К.Д. Ушинский // Собр. соч. : в 6 т. – М. : Педагогика, 1988. – Т. 2. – С. 108–121.
6. Ушинский К.Д. Труд в его психическом и воспитательном значении / К.Д. Ушинский // Собр. соч. : в 6 т. – М. : Педагогика, 1988. – Т. 2. – С. 8–26.

7. Маєвська Л.М. Модель етнокультурного виховання у контексті педагогічних ідей К. Ушинського і вимог сьогодення / Л.М. Маєвська // Вісник Чернігів. держ. пед. ун-ту. – Чернігів, 2010. – Вип. 79. – С. 66–71. – (Сер. «Педагогічні науки»).
8. Ушинський К.Д. Твори : у 6 т. / К.Д. Ушинський. – К., 1954. – Т. 1. – С. 109.
9. Ушинский К.Д. О необходимости сделать русские школы русскими / К.Д. Ушинский // Собр. соч. : в 11 т. – М. – Л. : Из-во АПН РСФСР, 1948. – Т. 3. – С. 161.
10. Ушинський К.Д. Зібрані твори / К.Д. Ушинський. – М. – Л., 1949. – Т. 6. – С. 300.
11. Ушинский К.Д. Собрание сочинений : в 11 т. / К.Д. Ушинский. – М. : Учпедгиз, 1950. – Т. 8. – С. 18.

В статье раскрыты основные этнопедагогические идеи К.Д. Ушинского, его концепции развития школы. Освещены принципы научности, народности, нравственности в учебно-воспитательном процессе, уже ставшие классическими, которые на сегодняшний день способствуют развитию современной педагогической науки и практики.

Ключевые слова: этнопедагогические идеи, народность, моральность, научность, народная педагогика, этнопедагогика, учеба, воспитание.

The article covers the main etnopedagogical ideas by K. D. Ushynskiy, his conceptions of the school development. It highlights the principles of scientific approach, nationality, morality in the educational process which have become classics, and contribute to the development of modern pedagogical science and practice.

Key words: etnopedagogical ideas, nationality, morality, scientific approach, folk education, ethnopedagogics, education, upbringing.